

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Interventiestaat of selectieve verzorgingsstaat

Herpen, M. van

Citation

Herpen, M. van. (1984). Interventiestaat of selectieve verzorgingsstaat. *Acta Politica*, 19: 1984(3), 379-387.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452469>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452469>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

overdracht. Leiden 1952; idem, *De dekolonisatie van Indonesië, feiten en beschouwingen*, Groningen 1976. D. U. Stikker, *Memoirs; herinneringen uit de lange jaren waarin ik betrokken was bij de voortdurende wereldcrisis*. Rotterdam/Den Haag 1966. W. Drees, *Neerslag van een werkzaam leven*, Assen 1972.

2. Agung Gde Agung, *Renville als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen*. Alphen aan den Rijn 1980. L. G. M. Jacquet, *Minister Stikker en de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië. Nederland op de tweesprong tussen Azië en het Westen*. Den Haag 1982. Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie*. Baarn 1983. P. F. Maas, *Onze Minister van Overzeese Gebiedsdelen, Mr. Emmanuel Sassen, abandonneert*. *Acta Politica* 82.1, p. 41 e.v. idem, Dr. H. J. van Mook, onze laatste landvoogd, tot ontslag gedwongen, *Acta Politica* 82.3, p. 267 e.v.; idem, *Indië Verloren, Rampspoed*, Geboren, Dieren 1983.

3. Stikker, a.w. p. 3-67.

4. Idem, p. 68 e.v.

5. Bank, a.w. p. 192.

6. Idem, p. 237.

7. Idem, p. 352 e.v.

8. Met de 2/3-wetgeving wordt bedoeld dat de Grondwetswijziging-1948 de mogelijkheid schiep om bij gewone wet maar met een gekwalificeerde meerderheid (2/3) van de Grondwet af te wijken waar het ging om de staatkundige vormgeving van het toekomstige, onafhankelijke Indonesië, vgl. Th. C. de Graaf: 'Een nutteloze noodwet' in *Politieke Opstellen* in 1982, uitgave van het CPG.

9. Stikker, a.w. p. 97 e.v.

10. Jacquet, a.w. p. 25 e.v.

11. Idem, p. 37 e.v. Stikker was op de hoogte van de afspraak bij de kabinetsformatie gemaakt, dat Van Mook vervangen zou worden. Stikker beschouwde het 'van het tapijt' verdwijnen van Van Mook als 'conditio sine qua non'. In de Ministerraad van 29 september stelde Stikker nadrukkelijk geen vertrouwen te hebben in Van Mooks beleid op langere termijn.

12. Maas, *Acta Politica* 82. p. 367 e.v.

13. Stikker, a.w. p. 96 en 103.

14. Jacquet, a.w. p. 57 e.v.

15. Idem, a.w. p. 56.

16. Maas, *Indië verloren*, p. 43.

17. Jacquet, a.w. p. 77.

18. Stikker, a.w. p. 108-111.

19. Idem, p. 114 e.v.

20. Jacquet, a.w. p. 85.

21. Maas, *Indië verloren*, p. 46.

22. Jacquet, a.w. p. 91-93.

23. Maas, *Indië verloren*, p. 51-52.

24. Jacquet, a.w. p. 104.

25. Stikker, a.w. p. 120 e.v.

26. Idem, p. 131.

Literatuur

Interventiestaat of selectieve verzorgingsstaat?

Marcel van Herpen

Naar aanleiding van: J. W. de Beus en J. A. A. van Doorn (red.), **De interventiestaat**, Boom, Meppel/Amsterdam 1984, 280 p.

Neil Gilbert, **Capitalism and the Welfare State – Dilemmas of Social Benevolence**, Yale University Press, New Haven/London 1983, 196 p.

Naar aanleiding van het tienjarig jubileum van het tijdschrift *Beleid & Maatschappij* verscheen de bundel *De interventiestaat* – door de redactie gepresenteerd als een vervolg op *De stagnerende verzorgingsstaat*, dat inmiddels een 'klassiek' werk geworden is in de Nederlandse verzorgingsstaatsdiscussie. Uit de titel van het nieuwe boek blijkt reeds dat de optiek ondertussen is verschoven. Dat ligt mede aan de veranderde conjunctuur. We zijn nu ruim zes jaar verder en de thema's die in *De stagnerende verzorgingsstaat* behandeld werden: de onbeheersbaarheid, de onbetaalbaarheid en de verdelingspolitieke problemen van de verzorgingsstaat, zijn inmiddels gemeengoed geworden.

Interventiestaat: een ambigu begrip

In *De interventiestaat* wordt voor een andere aanpak gekozen. Er wordt niet meer uitgegaan van een gegeven: de Nederlandse verzorgingsstaat – om vervolgens de al of niet dysfunctionele consequenties op te sporen. De blik wordt nu grotendeels naar het verleden gericht om vanuit een beter begrip van de wordingsgeschiedenis de huidige problematiek beter te begrijpen. Het eerste wat daarbij opvalt is dat de term *verzorgingsstaat* is ingeruild voor *interventiestaat*. Wat is deze *interventiestaat*? Volgens Van Doorn 'hebben staat en maatschappij zich thans sterk vermengd, met als gevolg een samenstel van netwerken waarin de vervlechting tussen de twee actoren in talloze vormen is vastgelegd, en uit welks structuur en dynamiek ieder beleid moet worden begrepen. Het totale patroon van vervlechtingen

noemen wij de interventiestaat' (p. 12). Let wel: de interventiestaat is dus *niet* een staat die in de maatschappij intervenueert. Hij is 'het totale patroon van vervlechtingen' en wel van *twee* actoren: staat en maatschappij. In het woord 'vervlechting' komt niet naar voren welke actor in deze vervlechtingen een dominante rol speelt. Het kan de staat zijn, het kunnen óók de maatschappelijke organisaties zijn (zoals in bepaalde gevallen van *societal corporatism*.) Het problematische van de term *interventiestaat* is nu, dat deze al snel *eenzijdig* wordt opgevat, namelijk als *de staat die in de maatschappij intervenueert* – terwijl volgens Van Doorns definitie ook heel goed het omgekeerde het geval kan zijn, namelijk dat de maatschappij intervenueert in de staat. De meeste auteurs vatten de term *interventiestaat* dan ook in de eerste betekenis op – en zelfs Van Doorn zelf blijkt meerdere malen voor deze verleiding bezwiken te zijn (bijvoorbeeld waar hij op p. 35 en 43 over *overheidsinterventie* spreekt, of op p. 42 over *overheidsbemoeyenis*). Ik vraag me dan ook af of het vanuit analytisch oogpunt wel zo verstandig was om het begrip *interventiestaat* zo'n brede betekenis te geven. Het was mijns inziens beter geweest wanneer men het begrip *interventiestaat* had gereserveerd voor daadwerkelijke interventies van de staat in de maatschappij (zo is het door de meeste auteurs in het boek overigens ook opgevat). Voor een conceptualisering van de interventies vanuit de maatschappij in de staat had men dan te rade kunnen gaan bij de theorieën van het politiek pluralisme of *societal corporatism*.

De drie tradities

De interventiestaat is opgebouwd uit drie gedeelten: 'tradities', 'ervaringen' en 'reacties'. Deze driedeling mag er op papier goed hebben uitgezien, in de praktijk blijkt het een weinig samenhangend geheel te hebben opgeleverd. Dit geldt met name voor het derde deel waar de – overigens weinig verrassende – bijdragen van Rosenthal en Van Schendelen over overheidsinterventie in crises elkaar grotendeels overlappen. De bijdrage in dit deel van Schuyt over 'vage begrippen bij overheidsinterventie' (let wel: ook hier wordt steeds gesproken over *overheidsinterventie*) is op zich wel interessant, maar blijft een *Fremdkörper* in dit boek. De lezer krijgt echter wel degelijk waar voor zijn geld. Dit geldt met name in het eerste gedeelte, waar de drie auteurs Van Doorn, Lehning en De Beus er goed in geslaagd zijn het aandeel van respectievelijk de christen-democratische, de socialistische en de liberale traditie in de opbouw van de interventiestaat bloot te leggen. Van Doorn benadrukt het feit, dat de christen-democraten zich in hun strijd tegen de liberalen enerzijds en de socialisten anderzijds uit-

spreken voor de creatie van een *staatsvrije ruimte*. Dat de confessionelen desondanks de ontwikkeling van de interventiestaat van harte ondersteund hebben ligt niet in de laatste plaats aan de vruchten die de eigen maatschappelijke organisaties daarvan geplukt hebben in de vorm van overheids subsidies. Daarbij liepen zij echter in verschillende fuiken tegelijk: de fuik van de toenemende overheidsbemoeyenis met de eigen organisaties, de fuik van het 'progressief welzijnsoffensief' tijdens het kabinet Den Uyl dat de eigen machtsposities in het welzijnswerk dreigde te ondergraven, en – tenslotte – de fuik van de bezuinigingen, die de confessionele organisaties evenredig treffen. 'Achteraf', aldus Van Doorn, 'voelt men zich op sleeptouw genomen en verwijt men zichzelf te veel te hebben geloofd in de juistheid van de stelling dat de overheid uiteindelijk voor alle sociale en economische problemen de verantwoordelijke instantie is'. De confessionelen dus als een door de interventiestaat verleide maagd die achteraf tot inkeer komt.

Katheder-liberalen

Dit geldt niet voor de socialisten. Minutieus analyseert Percy Lehning de *Werdegang* van het socialistisch denken over staatsinterventie. Aanvankelijk staat men in socialistische kring sterk afwijzend tegenover de 'burgerlijke staat'. Volgens Troelstra zal niet de burgerlijke, maar de sociaal-democratische staat het socialisme brengen. Deze houding verandert snel na de Eerste Wereldoorlog. Lehning laat de verschillende SDAP-rapporten uit het interbellum de revue passeren waaruit een positieve houding blijkt tegenover staatsinterventie in de economie. Geleidelijk aan laat men daarbij de eis van een socialisatie van de produktiemiddelen vallen en vervangt die door de eis van een – decentrale – coördinatie van de economie door de overheid. Dit streven naar staatsinterventie – zoals onder andere uitgewerkt in het Plan van de Arbeid – wordt na de oorlog afgeremd door de confessionele coalitiepartners. Weliswaar worden naar socialistische wens de SER, het Centraal Planbureau en de PBO opgericht, maar dit worden geen organen van een ordenende staatsmacht. Het confessionele subsidiariteitsbeginsel overwint. Tot het einde van de jaren '70 zal de PvdA aan haar positieve staatsbeeld blijven vasthouden. Lehning zet tot slot een aantal vraagtekens bij dit etatistisch denken van de sociaal-democraten, vraagtekens die ook in sociaal-democratische kring worden gezet, zoals onder andere blijkt uit de publikatie van WBS-medewerker Paul Kalma *De illusie van de democratische staat*.

Jos de Beus analyseert de liberale inbreng in de wordingsgeschiedenis

van de interventiestaat. Cruciaal hierbij is de overgang van het doctrinair *laissez-faire* liberalisme naar het progressief liberalisme rond de jaren '60 van de vorige eeuw. De Beus bespreekt over het *Thorbecke-effect*, omdat Thorbecke degene was die een belangrijke aanzet tot de moderne interventiestaat gaf met gericht overheidsbeleid op het gebied van de infrastructuur (spoorwegen, kanalen), natuurlijke monopolies (post), armenzorg en onderwijs. Dit alles werd nog steeds liberaal gelegitimeerd vanuit de doelstelling 'bevordering van zelfstandige kracht'. Heel interessant is de door De Beus getraceerde invloed van de Duits-Oostenrijkse *Kathedersozialisten* – verenigd in de *Verein für Sozialpolitik* – op de Nederlandse *kathedersozialisten*: Quack, Pekelharing, Cort van der Linden, Goeman Borgesius, Treub en – zij het in mindere mate – Pierson. Een generatie liberalen die door Van Riel tot het socialistische kamp gerekend werd. Deze generatie kreeg tijdens het kabinet Pierson (1897-1901) de kans om haar ideeën te realiseren. Dit leidde tot een ware vloed van sociale hervormingsvoorstellen (leerplichtwet, ongevallenwet, woningwet, gezondheidswet). Een soort kabinet Den Uyl van rond de eeuwwisseling – met dit verschil, dat Den Uyls hervormingsvoorstellen het niet haalden en die van Pierson wél. Volgens De Beus is een vergelijking tussen Nederlandse en Engelse *kathedersozialisten* (Mill, T. H. Green, L. T. Hobhouse) een aparte studie waard. Dit is inderdaad het geval. Maar het zou mijns inziens nog interessanter zijn als de invloed van de *Kathedersozialisten* in een nog breder perspectief werd geplaatst. Want niet alleen liberalen, óók conservatieven zijn bij hen te rade gegaan. Dat geldt niet alleen voor de 'vader van de moderne verzorgingsstaat', Bismarck¹. Het geldt óók voor de *Britse* conservatieven. Er was op het einde van de negentiende eeuw in de Britse conservatieve partij zelfs een stroming onder leiding van Joseph Chamberlain die zich tooide met de naam *Tory Socialists*². Het is met name de implementatie door Bismarck van de ideeën van de *Kathedersozialisten* die de diffusie van deze ideeën op het einde van de negentiende eeuw een grote stimulans heeft gegeven.

Etatisme of neo-corporatisme?

De opstellen in het tweede gedeelte handelen over ervaringen met staatsinterventie. De conclusie van de auteurs is dat de overheid weliswaar zich steeds diepgaander met een aantal beleidsterreinen bemoeit, maar dat zij ondanks een toenemende bureaucratisering niet werkelijk greep krijgt op het beleid. Dit wordt uitgewerkt op enkele verschillende beleidsterreinen. Ringeling geeft een algemene kenschets van deze ontwikkeling, terwijl Simonis dit analyseert voor de ruimtelijke ordening, Welters voor de

kunstpolitiek en Van Duijn voor het conjunctuurbeleid. Het zijn stuk voor stuk lezenswaardige bijdragen die ook het beeld oproepen van een gekwelde overheid. Zeer lezenswaardig is ook de bijdrage van L. J. de Wolff in het derde gedeelte 'reacties'. De Wolff gaat hier dieper in op het uiterst relevante thema van het neo-corporatisme. Hij poneert de stelling, dat het neo-corporatisme het laatste decennium zou worden verdrongen door een nieuw model, dat hij 'democratisch en etatistisch zou willen noemen'. Dit adstrueert hij aan de hand van een vergelijking van de omgang van de overheid met de organisaties in de gezondheidszorg. Wordt de totstandkoming van de Wet Ziekenhuistarieven van 1965 nog sterk beïnvloed door de betrokken organisaties, bij de plannen voor het sluiten van ziekenhuizen (1982) drukt de overheid eenzijdig haar wil door. De Wolff heeft dan ook zeker gelijk, dat de omgang van de overheid met de organisaties 'in het veld' harder is geworden, zoals het duidelijk is, dat ook de 'overlegeconomie' momenteel niet vlekkeloos functioneert. Maar De Wolffs conclusies lijken mij op zijn zachtst gezegd nogal voorbarig. 'Op het bestuurlijke politieke vlak voltrekt zich thans een revolutie', aldus De Wolff. 'Het beleidsmodel dat zich in meer dan anderhalve eeuw heeft ontwikkeld en verfijnd, is letterlijk omvergeworpen en door een tegengesteld model vervangen'. De Wolff extrapoleert hier een *conjunctureel* gegeven naar de toekomst en dat is een heikele zaak. Het is een ontegenzeggelijk feit, dat het neo-corporatistisch model momenteel op de tocht staat. Dat is een direct gevolg van de economische crisis waardoor het delicate machtsevenwicht tussen werkgeversorganisaties – overheid en werknemersorganisaties ten nadele van de laatstgenoemde is verschoven. De noodzaak voor een corporatieve samenwerking met de werknemersorganisaties is daarom voor de eerste twee niet meer zo duidelijk aanwezig. Maar deze noodzaak zal zich weer onmiddellijk doen gevoelen wanneer de economie uit het dal komt – op straffe van hoge sociale kosten. De inzinking van het neo-corporatieve overlegmodel lijkt mij dan ook meer van conjuncturele, dan van structurele aard³.

Tot slot nog iets over het inleidend hoofdstuk van Van Doorn. Van Doorns gebruikelijke wetenschappelijke distantie tegenover het onderzoeksobject lijkt hier even zoek. De wederzijdse doordringing van staat en maatschappij, aldus Van Doorn, zou thans 'ook voor progressieven, een nachtmerrie geworden (zijn)'. De vervlechting werd voor alle betrokkenen 'een levensgevaarlijke omstrengeling'. Dit lijkt eerder de taal van een politiek pamflettist dan van een sociaal wetenschapper. Het hoofdstuk eindigt met een ode aan Lubbers' no-nonsense politiek – waarbij hij overigens opmerkt 'dat de overheidsbemoeienis niet afneemt, maar van karakter verandert: minder gedetailleerd en omslachtig, maar harder en

hardvochtiger'. Van Doorn suggereert een ongedifferentieerd soort hardvochtigheid, dat iedereen in gelijke mate treft. Het is echter duidelijk, dat Lubbers' no-nonsense beleid vooral hardvochtig is tegen de sociaal zwakkeren, c.q. de inactieven. De vraag moet dan ook luiden: harder en hardvochtiger *ten opzichte van wie?*

Universalisme en vercommercialisering van de verzorgingsstaat

Het is met name op deze vraag dat Neil Gilbert – *professor of Social Welfare* aan de Berkeley universiteit – in zijn boek *Capitalism and the Welfare State* een antwoord tracht te formuleren. Is het bij Van Doorn de staat die de maatschappij bedreigt, bij Gilbert is het precies andersom. De verzorgingsstaat loopt vast, *niet* omdat de staat teveel in de maatschappij zou zijn gepenetreerd, maar omdat de van de staat afhankelijke *sociale* markt teveel is gepenetreerd door de *economische* markt. Volgens Gilbert heeft er in het laatste decennium een toenemende *vercommercialisering* van de sociale markt plaatsgevonden. Daarbij gaat het niet zozeer om privatisering, waarbij de overheid bewust taken afstoot, maar om een proces waarbij verzorgingsstaatsprofessionals zich in toenemende mate als zelfstandige ondernemers gaan vestigen. Dat wat Hans Achterhuis als 'markt van welzijn en geluk' nog binnen het kader van de verzorgingsstaat heeft geanalyseerd wordt dus in toenemende mate een onderdeel van de gewone commerciële markt. Met name in de normale en in de geestelijke gezondheidszorg – van fysiotherapeut tot psychotherapeut – kan dit proces worden waargenomen. De vraag is nu hoe het tot deze commercialisering heeft kunnen komen.

Een van de hoofdoorzaken ziet Gilbert in de aanvaarding van het *universalisme* als principe van de verzorgingsstaat. Daardoor was de verzorgingsstaat niet langer gericht op het garanderen van een minimaal levensniveau voor een bijzondere categorie: de sociaal zwakkeren, maar werd hij een verworvenheid van iedereen waaraan derhalve *iedereen* rechten kon ontlenen om de kwaliteit van zijn/haar bestaan te verbeteren. Dit *universalisme* werd mede gelegitimeerd vanuit de gedachte, dat daardoor de ontvanger van sociale dienst- en hulpverlening zijn stigma zou verliezen. Nu *alle* burgers van de diensten van de verzorgingsstaat gebruik maakten verloor hij immers zijn uitzonderingspositie. Het universalisme werd het leidend beginsel van de uitbouw van de Amerikaanse verzorgingsstaat in Johnsons project van de *Great Society*. Dit leidde al direct tot een kostenexplosie. Tussen 1963 en 1971 verdrievoudigde het federale budget voor verzor-

gingsuitgaven, terwijl het budget van 1971 zelfs in één jaar verdubbelde. Dit bracht het Congres ertoe om tot 1979 een uitgavenplafond vast te stellen. Een tweede probleem was dat de snel groeiende fondsen niet door de bestaande instituties geabsorbeerd konden worden. In toenemende mate moest een beroep worden gedaan op allerlei privé-organisaties waarvan de diensten 'gekocht' werden. Dat door de gebrekkige professionele infrastructuur de kwaliteit van de dienst- en hulpverlening sterk te wensen overliet – alle gependeerde uitgaven ten spijt – wordt door Alfred Hirschman als één van de hoofdoorzaken gezien van de groeiende impopulariteit van de verzorgingsstaat bij de Amerikaanse burgers⁴.

Profiterende middenklasse

De uitgavenexplosie – te zamen met het universalisme – leidden er echter óók toe, dat de middenklasse massaal gebruik ging maken van de verzorgingsarrangementen. Met het resultaat dat de middenklasse onevenredig ging profiteren van de verzorgingsstaat. Door hun hogere opleiding en betere geïnformeerdeheid konden zij de hun geboden mogelijkheden optimaal benutten. Sociaal zwakkere groepen profiteerden relatief minder door hun gebrek aan informatie en sociale vaardigheden. Voor Nederland is een analoge ontwikkeling geanalyseerd in het rapport *Profijt van de overheid* van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Het is met name de gewenning van de middenklasse aan de arrangementen van de verzorgingsstaat geweest die het voor *profit*-organisaties mogelijk maakte zich op de welzijnsmarkt te begeven. Hier is de Swaans term 'protoprofessionalisering' op zijn plaats: de middenklasse had geleerd haar welzijnsproblemen op een bepaalde manier te definiëren en voor de aldus gedefinieerde problemen pretendeerden de professionals een oplossing aan te dragen.

Maar deze vercommercialisering had volgens Gilbert als negatief gevolg, dat de scheiding tussen de sociale markt en de economische markt steeds meer begon te vervagen. De normen en waarden van de economische markt: winstmotief, efficiency, individueel initiatief etcetera werden geleidelijk aan óók binnen de sociale markt dominant. Dit leidde ertoe, dat de dienstverlening verder vercommercialiseerde en criteria van efficiency boven criteria van adequate hulpverlening prevaleerden. Dit had een legitimatieverlies van de verzorgingsstaat tot gevolg, die steeds meer volgens marktcriteria beoordeeld werd en daaraan niet bleek te voldoen. De ontevredenheid met het functioneren van de verzorgingsstaat legitimeerde weer de bezuinigingsgolf waarvan met name de sociaal zwakkeren

het slachtoffer zijn. Gilbert pleit er derhalve voor het *selectivisme* weer als leidend beginsel van de verzorgingsstaat in ere te herstellen. Hierdoor zou de verzorgingsstaat – juist in economisch slechte tijden – in staat zijn te voldoen aan de opzet waartoe hij oorspronkelijk is opgezet. Ook in Gilbert's strategie zal de verzorgingsstaat 'harder en hardvochtiger' worden. Maar deze hardvochtigheid geldt dan vooral degenen die de verzorgingsstaat eigenlijk niet zo nodig hebben om juist daardoor de sociaal zwakken des te beter te kunnen beschermen.

Noten

1. Cf. Stein Kuhnle, 'The Beginnings of the Nordic Welfare States: Similarities and Differences', in: *Acta Sociologica* 1978, Suppl. p. 13: 'It is worth noting that in spite of the indisputable significance of and impact of the German legislation upon efforts elsewhere, Bismarck did not himself invent state-organized social insurance. Within Germany, academic socialists held firm opinions about the blessings of compulsory state insurance many years before Bismarck presented his proposals'. Interessant is in dit verband ook wat Bismarck zelf daarover schrijft (brief aan Itzenplitz van 17.11.1871): '... dass mir vielmehr die Aktion der gegenwärtig herrschenden Staatsgewalt als das einzige Mittel erscheint, der sozialistischen Bewegung in ihrer gegenwärtigen Verirrung Halt zu gebieten und dieselbe insbesondere dadurch in heilsamere Wege zu leiten, dass man *realisirt, was in den sozialistischen Forderungen als berechtigt erscheint* und in dem Rahmen der gegenwärtigen Staats- und Gesellschaftsordnung verwirklicht werden kann'. (Michael Stürmer (Hrsg.), *Bismarck und die preussisch-deutsche Politik 1871-1890*, München 1978³, p. 46).

2. Cf. T. H. Marshall, *Social Policy*, London 1975⁴, p. 36.

3. Ook Philippe Schmitter komt tot deze conclusie. Cf. Philippe Schmitter, 'Reflections on Where the Theory of Neo-Corporatism Has Gone and Where the Praxis of Neo-Corporatism May Be Going', in: Gerhard Lehbruch & Philippe Schmitter (ed.), *Patterns of Corporatist Policy-Making*, London/Beverly Hills (Cal.) 1982, p. 276: 'Mutually acceptable agreements between corporatist associations and within corporatist arrangements will certainly be more difficult to reach, (...), and they will probably produce more tentative and precarious outcomes, but my guess is that the working-class, professional groups and sectorial interests such as agriculture will continue to be represented by hierarchical, bureaucratized, monopolistic associations, which in turn will be willing to bargain co-operatively and concertedly within the confines of a basically capitalist economy and will be able to guarantee the compliance of their respective members to agreements reached at the top'.

4. Hirschman acht dit populariteitsverlies dan ook een conjuncturele en geen structurele aangelegenheid – een 'groeipijn' van de Amerikaanse verzorgingsstaat. Volgens Wilensky speelt ook de mate van *zichtbaarheid* van de financiële lasten die

de burger moet opbrengen een grote rol bij dit populariteitsverlies. In de Verenigde Staten is deze zichtbaarheid door de fiscale nadruk op *directe* belastingen relatief groot. (Cf. Harold Wilensky, *The 'New Corporatism', Centralization, and the Welfare State*, London/Beverly Hills (Cal.), 1976.